

múzeumi mozaik

■ ■ ■ BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN MEGYEI

MÚZEUMI IGAZGATÓSÁG 3529 Miskolc, Görgey Artúr u. 28.

T: 46/560-170 Email: hermuz@axelero.hu

■ ■ ■ HERMAN OTTÓ MÚZEUM kiállítási épülete

3530 Miskolc, Papszer 1. T: 46/346-875

■ ■ ■ HERMAN OTTÓ MÚZEUM ÁSVÁNYTÁRA

3525 Miskolc, Kossuth Lajos u. 13. T: 46/505-098

■ ■ ■ HERMAN OTTÓ EMLÉKHÁZ

3517 Miskolc-Lillafüred, Erzsébet sétány 33. T: 46/370-703

■ ■ ■ ABAÚJI MÚZEUM

3896 Telkibánya, Múzeum u. 15. T: 30/501-42-57

■ ■ ■ GÖMÖRI MÚZEUM

3630 Putnok, Serényi László tér 10. T: 48/430-292

■ ■ ■ HOLLÓ LÁSZLÓ GALÉRIA

3630 Putnok, Rákóczi u. 14. T: 48/430-909

■ ■ ■ KAZINCZY FERENC MÚZEUM

3980 Sátoraljaújhely, Dózsa György u. 11. T: 47/322-351

■ ■ ■ KAZINCZY EMLÉKSARNOK

3980 Sátoraljaújhely-Széphalom, Kazinczy park T: 47/322-351

■ ■ ■ MATYÓ MÚZEUM

3400 Mezőkövesd, Szent László tér 20. T: 49/311-824

■ ■ ■ MEGYEI Bányászattörténeti Múzeum

3733 Rudabánya, Petőfi u. 24. T: 48/353-151

■ ■ ■ MEZŐGAZDASÁGI GÉPMÚZEUM

3400 Mezőkövesd, Eötvös u. 32. T: 49/313-575

■ ■ ■ BODROGKÖZI KASTÉLYMÚZEUM

3964 Pácin, Kastélypark T: 47/342-014

■ ■ ■ SÁROSPATAKI KÉPTÁR

3950 Sárospatak, Szent Erzsébet tér 4. T/F: 47/352-636

■ ■ ■ TOKAJI MÚZEUM

3910 Tokaj, Bethlen Gábor u. 7. T: 47/560-159

■ ■ ■ ZEMPLÉNI MÚZEUM

3900, Szerencs, Rákóczi vár T/F: 47/362-842

Szörényi Gábor András

TÍZ ÉV VÁRKUTATÁSA
Borsod-Abaúj-Zemplén megyében
1996–2005

Szerkesztette:
VERES LÁSZLÓ—VIGA GYULA

Technikai szerkesztő:
FEKETÉNÉ BÍRÓ EDIT

ISBN-10: 963-9271-63-2
ISBN-13: 978-963-9271-63-0

Kiadja a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumi
Igazgatóság. Felelős kiadó. DR. VERES LÁSZLÓ.
Borítóterv: FEKETE RÓBERT. Készült a Típo-Top Kft.
nyomdaüzemében (Miskolc), 2006. Felelős vezető:
SOLYMOSI RÓBERT

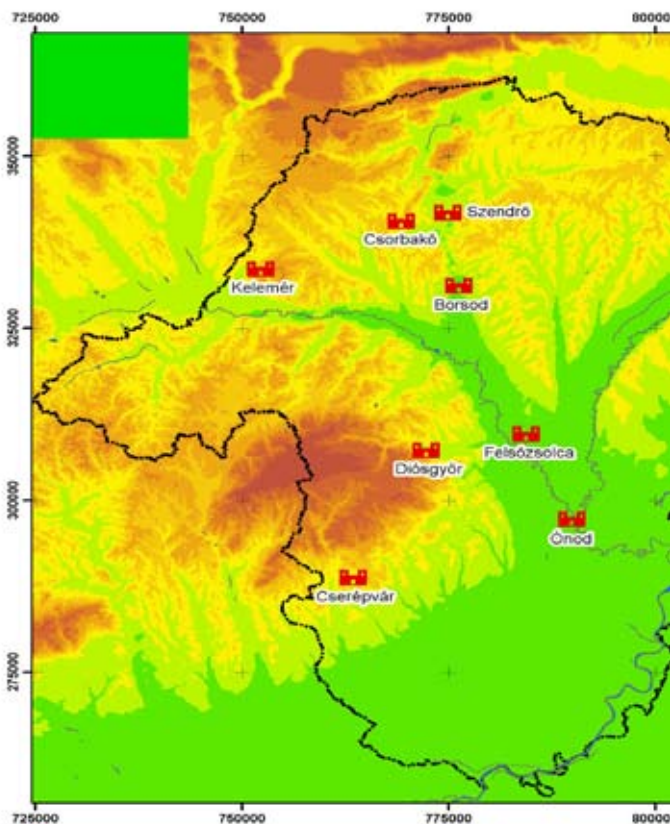
Borsod-Abaúj-Zemplén középkori várakban az ország egyik leggazdagabb megyéje és ezzel párhuzamosan a várkutatások számát tekintve is igen eredményes. Ezen régészeti kutatások az elmúlt tíz esztendő során is újabb és újabb eredményekkel gyarapodtak. Részben a korábbi nagy feltárásokat további adatokkal gazdagították a folytatódó, illetve újrainduló ásatások, részben pedig, a több hektáros nagyvárak mellett újdonságnak számító kisméretű, könnyebben átlátható magánvárak kutatása is megindult megyénkben.

Az elmúlt esztendők során tizenhárom várunkban folyt régészeti kutatás, ebből ötben korábban semmiféle régészeti tevékenység nem történt, így mondhatni, hogy újabb várakat foglalt el a régészet a megye területén. Az ásatások mellett azonban kiemelkedő jelentősége van a nagyszámú terepbejárásnak is, amelyekkel gyakorlatilag elkészült a megyét szinte teljesen lefedő vártopográfia.¹ Borsod-Abaúj-Zemplén pezsgő várkutatói életét az is bizonyítja, hogy a magyarországi várkutatók egyesülete, a Castrum Bene Egyesület 2004 májusában Miskolcon és a megye váraiban tartotta tudományos konferenciáját,² ahol fő témakör volt Északkelet-Magyarország újabb várkutatása is.

A várak tudományos vizsgálata csakúgy, mint a régészet többi ága, nem szabad, hogy öncélú kutatás legyen. Három fő célt is nevesíthetnénk: fontos, hogy a régészeti eredmények a nagyközönség számára is reprezentálják az egykori várbeli élet anyagi kultúráját; emellett elkerülhetetlen a feltárt várfalak szerkezetének állagmegóvása; és végül ezek együttes helyszíni bemutatása romkertként, vagy kihelyezett bemutató táblákkal. Ezek megvalósítását indokolja, hogy a várak önmagukban is turisztikai célpontok, ahová szívesen kirándulnak.

A szisztematikusan kialakuló „vár- és örökségturizmus” a régészet eredményeivel közösen egy csipetnyi középkort tud adni a várakba felkaptató turistáknak.

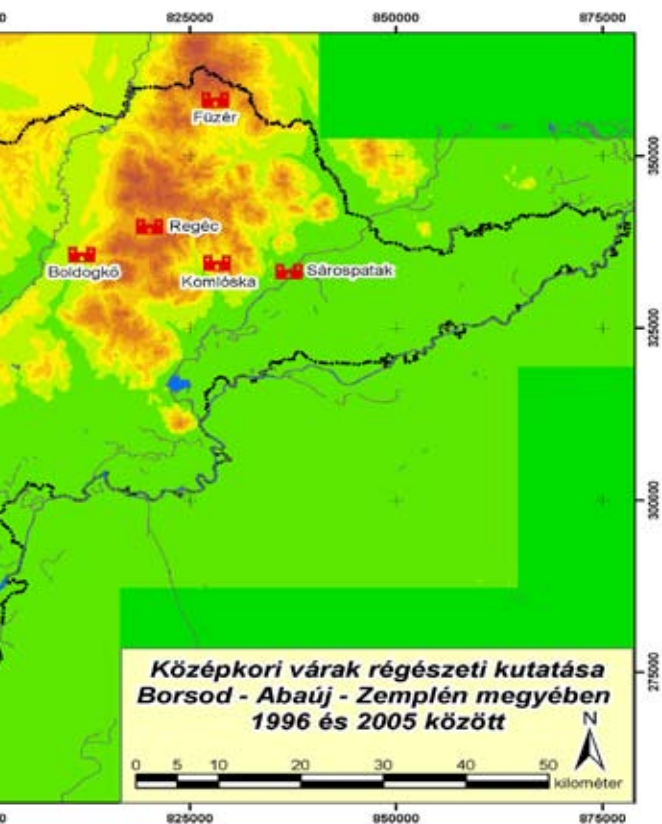
E kiadványban Borsod-Abaúj-Zemplén 1996 és 2005 közötti régészeti jellegű középkori várkutatását fogom összefoglalóan bemutatni. Igazodva a középkori közigazgatáshoz, vármegyénként ismertetem, hogy mi

történt a megye várásatásain az utóbbi években és milyen új eredményeket tapasztaltunk.

BORSOD VÁRMEGYE

A történeti Borsod vármegye területén hét várban folyt régészeti kutatás az elmúlt tíz évben. Befejeződtek a megye névadó várában, a borsodi földvárban tíz éve folyó ásatások, valamint Felsőzsolcán is véget értek a 90-es évek elején elkezdett kutatások. A diósgyőri várban Czeglédy Ilona nagyszabású ásatásai után újabb feltárások indultak a külső részek tisztázására. Hasonlóképpen újraindultak a 80-as évek után az ónodi kutatások. 2004-re elkészült

Csorbakő várának két világháború közti ásatási anyagfeldolgozása és az elvi rekonstrukciója. A vármegye területén két „új” végvár kutatása is elkezdődött a magyar végen Szendrőn, a török végeken pedig Cserépváron.

Borsodi földvár (*Edelény*)

A borsodi földvárban tíz éve folyó ásatásokat ezekben az években fejezte be Wolf Mária, a Magyar Nemzeti Múzeum régésze.³ 1997-ben folytatták a várbelső kutatását. Itt a 10. századi falu egy újabb házát sikerült feltárni. A ház omladécai fölött 8–10 cm vastagságban elszenült gabonamagvak bukkantak elő. Ezek közül került felszínre két ekevas, egy rövidkasza, egy balta és egy kolomp. A ház omladékaiban is igen sok követ, vörösre

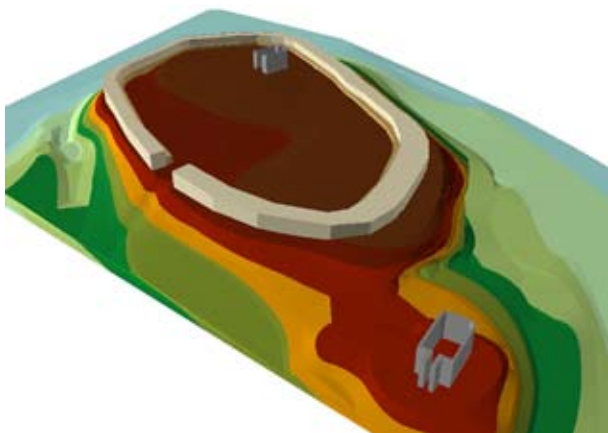
égett agyagot, égett gerendamaradványokat találtak, ahol négy edény is hevert. Ekkor sikerült jól megfigyelni a 10. századi telep és a ráépülő ispáni vár sáncának szuperpozícióját is E mellett a sánc teljes magasságában, a sánc irányával párhuzamos metszetet készítettek, amelyben a sánc szerkezete jól láthatóvá vált. A gabonamagvakból, valamint a sánc és az alatta elhelyezkedő ház famaradványaiból bőséges mintát lehetett gyűjteni, természettudományos vizsgálatok céljából.

A várbelső déli felében Árpád-kori leletanyag, cseréptöredékek, valamint egy sarló került elő, de objektumok nem voltak. Elsősorban a várat átszelő, kelet–nyugati irányú második árokról, valamint a sánctól gyűjtöttek információkat. Ugyanitt meg lehetett figyelni, hogy a várdombot a sánc építése előtt ezen a részen feltöltötték. A feltöltési réteg 60 cm vastag, hamus, fekete föld volt.

1998-ban a déli várbelső kutatása tovább folyt, előkerült a várat átszelő második árok nyomvonala. Ennek betöltésében, másodlagos helyzetben igen sok késő középkori leletet, kályhaszemeket, festett és mázas edénytöredékeket, patkót, cigányfűröt találtak. Fölötte a sánc elterített omladécai helyezkedtek el.

A vár északi felének kutatása során elsősorban csak újkori jelenségek kerültek elő, azonban az egyik szelvényben a 10. századi település egy újabb házára bukkantak rá, amelynek szerkezetét igen jól meg lehetett figyelni. Négy sarkán tuskóra fektetett boronaház volt. Vörösré égett agyagomladékai fölött itt is 10 cm vastagságban elszenült gabonamagvak voltak. Összedőlt kemencéje közelében 16 ép, illetve csak a föld által összenyomott edény feküdt. Ezek közül kettőben megégett ételmaradék volt. A ház feltételezett bejárata közelében nyílhegyek, valamint iszkábaszegek kerültek elő.

1999-ben a vár sáncain kívül álló, mai formájában a 18. század végén épült templom északi oldalán folytak kutatások, azt vizsgálva, hogy ennek a templomnak Árpád-kori előzményei is lehetnek. (Ezt egyébként már az 1926-ban innen szórványként előkerült S-végű hajkarikák valószínűvé tették.) Az egykori templom maradványaira a mai tornyának északi oldalán bukkantak rá.

A rendelkezésre álló területen az északi falának egy szakaszát, valamint északnyugati sarkát sikerült kibontani. Az előkerült templom körül nagy kiterjedésű temető található, amelyre jórészt ráépült a mai parókia, és néhány további ház is. Sírjai közül 77-et tudtak kibontani, melyek közül 14-ben találtak leleteket, hajkarikákat, övcsatokat. A leletek kivétel nélkül Árpád-koriak, a legkorábbit a 11., a legkésőbbit a 13. századra keltezhetjük. Előkerült továbbá szórványként egy II. Béla király (1131–1141) által veretett denár is. A temető egyik legkorábbi lelete a 67. sírban látott napvilágot. A niellódíszes bronz csat legközelebbi párhuzama a Szabolcsveresmarton előkerült példány. Hasonló csatot a várbelsőben találtak szórványként.

Az előkerült leletek egyértelműen azt bizonyítják, hogy ez a templom a 11. század második felében már fennállt. Feladata, a körülötte elhelyezkedő temetőből következtethetően, a várnépek lelki gondozása lehetett. Párhuzamosan működhetett a várbelsőben feltárt, ugyancsak 11. századra keltezhető templommal, amely feltehetően az esperes székhelye lehetett.

2000-ben, a millenniumi ünnepségekre való előkészület során a várban különféle munkálatokat végeztek, amelyeket végig nyomon kísért az ásató régész. A várat és környezetét megtisztították, a sáncon túlburjánzott növényzetet kiirtották. A még ma is nagy mennyiségben lévő újkori törmeléket, valamint az ásatás során

felhalmozódott, másodlagos helyzetű földet elegyengettek. Ennek jó részét a hiányzó sánctszakaszok pótlására, a sánc vonalában halmozták fel. Az esperesi templom helyén megépítették és romkertként bemutatták annak az alapjait. A templom közelében felállítottak egy Szent István-szobrot. Alapozása során régészeti jelenségekre nem bukkantak. A vár belső déli oldalán egy keresztet állítottak föl, és e köré hét tölgyfát ültettek. Ezek munkálatai során sem kerültek elő leletek, illetve objektumok. Megépítették a várhoz vezető gyalogos feljárót a nyugati oldalon, a tájházak felől. Ennek közelében felállították a sánc rekonstrukcióját.

Cserépvár (*Cserépváralja*)

A kutatásokat folytató miskolci Herman Ottó Múzeum munkatársai Szörényi Gábor András vezetésével immár második éve végeznek régészeti feltárásokat a középkori várban, amely a kora újkor folyamán Borsod vármegye egyetlen folyamatosan török kézen lévő végvára volt.⁴

Cserépváralja-Vár-hegyen 2004 nyarán kezdtük meg a régészeti feltárásokat a helyi önkormányzat kezdeményezésére. Ezt megelőzően mindössze Nováki Gyula és Sándorfi György felmérése készült a várról, egyéb régészeti tevékenység nem történt itt.

Az első év kutatásait augusztusban indítottuk, sajnos az esőzések miatt többször napokig késleltetve. A 2004-es idény célja a falsíkok kutatása és az alaprajz részbeni tisztázása volt, ezért 8 kutatóárkot jelöltünk ki. A rövid, 14 napig tartó feltárások adataiból képet szeretnénk volna nyerni a felszín alatti falak helyzetéről, hogy 2005-ben a kutatóárkokat szelvénné bővítve nagyobb összefüggő felületet kutathassunk.

Maga a vár viszonylag kis alapterületű, jól áttekinthető. Az egykori ováliszerű közelítő alaprajzú kő belsővárat kívülről egy vélhetően fa-föld szerkezetes palánk védte.

A 2004-es árkokat a belső kővár déli felében jelöltük ki, valamint a máig magas felmenő falakkal rendelkező keleti bástya környezetében

Az 1. és 3. árokban tisztáztuk a keleti bástya alaprajzának egy részletét, valamint több építési periódust különböztethettünk meg. A bástya egy korábbi falra épített sokszögletű építmény, amely elé feltehetőleg a 16. század végén egy mély árkot vágtak a tufás altalajba. Ez az árok a török időben vastagon feltöltődött, belőle kevés, de jellegzetes 17. századi és török kerámia került elő.

A 4. és a későbbiekben nyitott 8. árokban a belsővár keleti oldalán feltártunk egy igen vastag, jó megtartású falszakaszt, belső oldalán egy párhuzamos cölöplyuk-sorral. Ezzel a fallal párhuzamosan egy újabb külső, mintegy 3 m vastag falat találtunk – a két fal közötti keskeny falszorossal, ahonnan nagy mennyiségű 15/16. századi kerámiaanyag és kályhaszem került elő.

Az 5. és 7. árkokban a belsővár déli, délnyugati szakaszait kutattuk, itt megtaláltuk a 4. árokban is tapasztalt omladékos, szabdalt felszín folytatását. Az 5. árokban egy kisméretű, a tufába vájt ovális teret tártunk fel, funkciója egyelőre kérdéses.

A 6. árokban a belsővár egyetlen máig megmaradt falcsontjának külső oldalát vizsgáltuk. Itt is megfigyelhetjük, hogy az eredeti járószintet nem tapasztott agyagból készítették, hanem azt a tufába belefaragták. Ezt a járószintet bizonyára időnként kitakaríthatták, ennek tudható be, hogy itt nem volt középkori eredetű réteg, illetve hulladék, csak 17. századi, azaz a vár utolsó periódusából származó leletanyag. Másrésztől megfigyelhető volt a tufás felszín erős kopása, hiszen a falak védelmet nyújtottak az alattuk lévő tufakőnek, de előttük az időjárás folyamatosan és látványosan lekoptatta a felszínt.

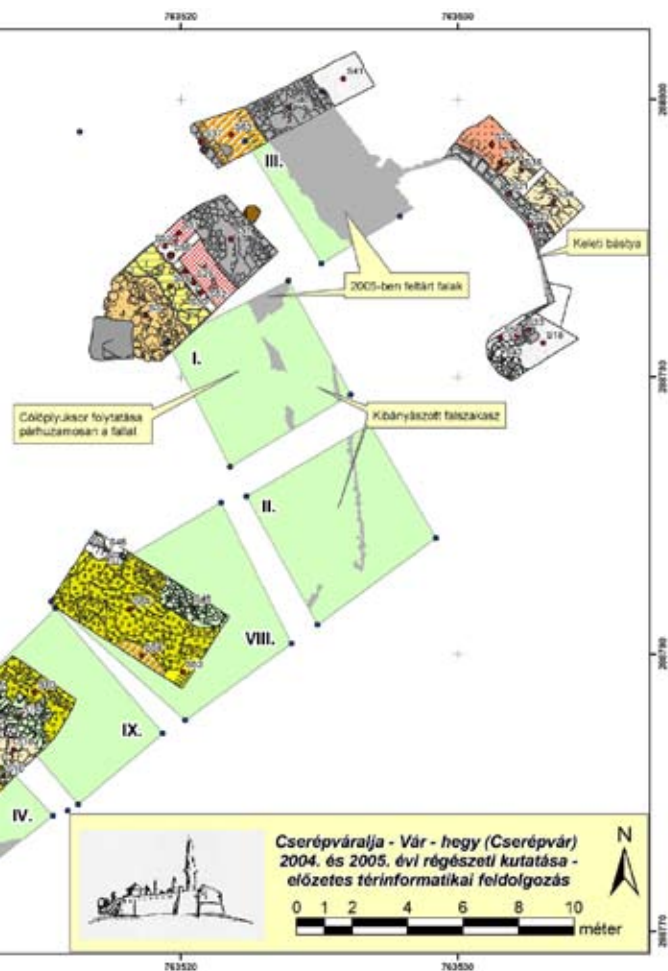
A 2004-ben előkerült leletek nagyobb hányada 15. századi fehér agyagból készült kerámia, illetve 15–16. századi mázatlan leletanyag. A valamivel kevesebb 17. századi leletekre jellemző, hogy ugyan előfordult a török eredetű kerámia, de kis mennyiségben. Ez azt bizonyítja, hogy a cserépvári török, illetve balkáni eredetű helyőrség is zömmel magyar fazekasok által készített edényeket használt.

A 2005 augusztusában kezdett második ásatási idényben a 2004-es árkok közti területek kutatását terveztük

meg. Ez évben közel négy hetet töltöttünk a várban, nyolc 5x5 m-es és egy 8x8 m-es szelvényt kijelölve.

A kijelölt *I.* és *II. szelvényekben* megtaláltuk a 2004-es 4. árokban azonosított belső falszakasz folytatását és a vele párhuzamosan a sziklába vájt cölöplyuksort. Sajnos ezt a falat itt szinte teljesen elbontották a 18. század során, de ez egyben a szerencsénk is, hiszen így itt jól látható a falépítés technológiája: a puha riolittufát lépcsősre faragták és a természetes sziklafelszínre, valamint a „lépcső” oldalához támasztva emelték a falakat. Kérdéses egyelőre a cölöplyuksor szerepe: mivel párhuzamosan fut a fallal,

ezért egy belső palánksorra gondolhatunk, amelynek a fal felőli közét bedöngölték földdel; másrésről egy korábbi vár palánkfalával is számolhatunk, amit bizonyítanak a cölöpsor árkából előkerült Árpád-kori kerámialeletek. A palánk pontos meghatározására a további szakaszok feltárásával adhatunk majd választ.

A 2004. évi 8. árok déli kibővítése lett a *III. szelvény*, ahol a több mint 3 m vastag külső fal folytatását kerestük. A meredek hegyoldalban mindössze néhány cm-re a mai felszíntől, a humusz alatt már jelentkezett a fal, amely szinte teljes szélességben és viszonylagos épségben

húzódik itt. A már kutatott keleti bástyát utólag emelték elé, ez jól látható a falelváláson. Érdekes, hogy a bástya szárnya alig 1 méterre ugrik ki a várfalból, azaz egy igen kis védmű lehetett. Az itt megfigyelt falszorosról kiderült, hogy azt a 15–16. század fordulóján teljesen feltöltötték főleg meszes építési hulladékkal, belőle jellegzetes kerámiaanyaggal. Sajnos nem ismert a falszoros kora újkori járószintje, ugyanis az magasabban lehetett a mai talajszintnél.

A *VIII.* és *IX. szelvényekben* a *II.* szelvényben DNy-i irányba forduló belső fal helyét követtük, ugyanis a falat a 18. században teljesen elbányászták. (A déli várfalak hiányosságát esetleg magyarázhatja, hogy ezek voltak a várhegy alatt épülő kastélyhoz legközelebb, innen csak le kellett görgetni a hegyoldalról a köveket.) A *IX.* szelvényben egy igen mély, a riolittufába közel függőlegesre faragott helyiség bontásába kezdtünk, amely vastagon fel volt töltődve kora újkori szeméttel. Biztonsági okok miatt azonban 2 méter mélységben megálltunk. A mélysége és a sziklába faragott oldalfalai alapján esetleg egy pincszerű helyiséggel számolhatunk, amelyet a vár utolsó periódusában, a 17. század második felében szemétdörnek használtak.

A belsővár ma is meglévő derékszögű falcsonkjáról a *VII. szelvényben* kiderült, hogy egy belső udvar sarkához tartozik. A nagy felületű szelvényben megtaláltuk a vele párhuzamosan futó szembeni falat. Ez az udvar, mint ahogyan azt már korábban is tapasztaltuk, csak 17. századi írókázott, mázas leletanyagot tartalmazott, továbbá viszonylag jelentős a török talpas táltöredékek száma is. Ezen belső udvar folyamatosan használt járószintje tehát a tufás szikla volt, amin csak az utolsó periódus szemétanyaga rakódhatott le. Mivel viszonylag sok török anyag van benne, ezért vélhetően a kuruc korban már nem volt használatban.

A két kutatási idény eredményei alapján egy kettős, egymással párhuzamosan futó ovális falgyűrűvel övezett középkori belsővárra gondolhatunk. A kora újkor folyamán, vélhetően a tűzfegyverek elleni védelemre egy kisebb bástyával is megerősítették a vár keleti oldalát.

A vár további részeinek feltárása ugyan még legalább 8–9 kutatási idény, de addig is szeretnénk elkezdni az eddig feltárt falak rekonstruálását és romkertként való bemutatását.

Csorbakő (*Szuhogy*)

Szuhogy-Csorbakőn Leszih Andor végzett feltárásokat 1928 és 1941 között. Az ásatás eredményeinek és leleteinek feldolgozása azonban ekkor elmaradt. Ezt pótolta Szörényi Gábor András 2004-ben feldolgozásában,⁵ amely egyben egy módszertani elemzés is: gyakorlatilag a régészeti terepjelenségek valószínűsíthetősége. A metódus lényege, hogy a hagyományos régészeti módszereket, valamint a történeti források kutatását összekapcsoltuk topográfiai, geodéziai és térinformatikai elemekkel. Célunk az volt, hogy egy előzetes képet alkossunk egy-egy lelőhely mai felszíni, domborzati mintázatai alapján annak feltételezhető kiterjedéséről és megközelítőleges formájáról. Ennek során a feltételezett felszín alatti jelenségeket, elsősorban falakat próbáltuk értelmezni a felszíni jegyek alapján, azaz a föl dalatti jelenségek felszínre történő kivetítésével.

Ilyen jellegű felszíni kutatásokra azért is lehet szükségünk, mert az ásatás egyszeri, megismételhetetlen, romboló folyamat. Egy ilyen előzetes felszíni vizsgálattal azonban olyan képet alkothatunk a lelőhely eredeti helyzetéről, amely nem rombol, bármikor megismételhető és előtanulmányként felhasználható a későbbi ásatáshoz. És talán az sem lényegtelen, hogy kis összegből tudunk előzetes képet adni a régészeti lelőhelyről, amely mindaddig az egyetlen forrásunk róla, amíg ott lehetőség nem lesz feltárásra.

Itt főként várak kutatási lehetőségeire gondolhatunk. Ennek egyik oka, hogy elsősorban ott nyerhetünk a terepjelenségekből összefüggő és felhasználható képet, ahol a pusztulást követően nem történt olyan felszíni beavatkozás, amely átalakította volna a környezetet. Ilyen, a domborzati mintázatokat pusztító jellegű tevékenység a mezőgazdasági művelés, vagy a beépítés. A legjobb lehe-

tősegeink tehát olyan területeken vannak, ahol a lelőhely elpusztulását, esetleg felhagyását követően erdősödés történt és az mind a mai napig erdővel fedett. Bár itt is számolni kell bizonyos mesterséges és természetes eredetű rombolással, mint az erdőművelés, vagy a fák esetleges kidőlésének nyomai, de ezen erodáló folyamatok nem olyan mértékűek, mint az évről évre mélyszántó mezőgazdaság.

További előnyt jelent, hogy a várak egykori nagyméretű építészeti szerkezetei pusztulásuk után is jelentős terepalakulatot hagynak hátra: ilyenek az egykori falakból születő földsáncok, a középkori mélyutak, vagy a töredékesen megmaradt falcsonkok.

Szuhogy felett Csorbakő várában is hasonlóan szerencsés állapotok vannak. A várat és környezetét közepesen bozótos gyertyános-tölgyes erdő fedi a kora újkor óta napjainkig. Itt tehát erdő által védett részletgazdag domborzati fedettségű területtel álltunk szemben.

A terepjelenségek elemzésének elsődleges és nélkülözhetetlen forrása az adott terület precíz geodéziai felmérése. Csorbakőn 2002 februárjában végeztünk geodéziát. A mérési adatok alapján így lehetővé vált a várrom és a környezet pontos térképének elkészítése.

Ezen felméréssel megkaptuk a vár utolsó periódusának felszínre vetített képét, amely így még egy nyers forrás volt. A geodéziai alaptérképet térinformatikai módszerekkel tettük elemezhetővé és ábrázolhatóvá. Ezt követően a geodéziai felmérés összesítő képét megpróbáltuk periódusokra bontott elvi építési korszakokra lebontani. A ma meglévő terepjelenségek alapján az építési periódusok elkülönítésére a hasonló jellegű környékbeli várak alaprajzi fejlődését vettük alapul. Így a történeti és topográfiai adatokat vethettük össze a geodéziai eredményekkel.

Csorbakőn a források alapján négy nagyobb korszakot különíthetünk el, ezek terepjelenségeit kellett tehát megkeresni.

Az első periódusban a Tekes nembéli Ládi Csorba Miklós 14. századi kisvárat különíthettük el. A 13–14. századi kisvárakra jellemző a földrajzi helyzete: hegye-

rinc végére épült vár. A második jellemző terepi elem a gerinc sáncárcokkal történő védelme. Mivel a hegygerinc végére épített erősítések általában a gerinc felől voltak támadhatóak, ezért a gerincre merőlegesen sáncokat, eléjük pedig árkokat húztak. Ezen árkok általában mind a mai napig szabad szemmel kivehetőek. A geodéziai felmérés segítségével azonban olyan részüket regisztrálhattunk párhuzamosan az árkokkal, amelyek mesterséges sáncok jelenlétére utalnak. A harmadik kisvárakra jellemző elemnek tarthatjuk a gerinc végén épített kis alapterületű építményeket. Terepi vizsgálatokkal erre a kitételre a legnehezebb válaszolni, hiszen a későbbi periódusokban bizonyára többször átépítették. A hasonló kisvárak alapján azonban tudjuk, hogy vélhetően egy kis alapterületű lakótornyos, zárt udvarú erősítéssel kell számolnunk.

A vár második periódusában, 1403-ban Perényi Imre pohárnokmester, későbbi titkos kancellár főúri rezidenciát épített ki az omladozó Csorbakőn. A Ládi család egykori udvaros-lakótornyos kisvárának falain háromhelyiséges palotát emeltetett, amelyhez nyugatról 5 méterrel alacsonyabban két földszinti helyiség is csatlakozott (Leszih Andor ezekben a helyiségekben végzett ásásokat). A főúri rezidencia palotájának alapfalai viszonylag épen megmaradtak, itt mind a mai napig felszín feletti falakkal találkozhatunk. A geodéziai felméréssel bemértük ezek falkoronáját. Gyakorlatilag ezzel a teljes palota alaprajzát felvázoltuk. A Perényi-vár további felmenő falait találhatjuk a palota keleti, szakadékos oldalában. Itt az igen vastagon feltöltődött omlás- és törmelékréteg ellenére is egy szakaszon igen magas és ép falak futnak. Ezen fal déli végét azonban az említett vastag törmelék gyakorlatilag elfedte, itt földsáncként fut a mai felszínen. Ezen sáncjelenség valószínűsíthetősége viszonylag egyértelmű, hiszen a fenti fal folytatását láthatjuk benne. A palota védelmére a 14–15. századi várépítészetre jellemzően egy L alakú falszorost emelhettek. Ennek terepi nyomát már csak földsáncként tapasztalhattuk.

Mindenképpen számolnunk kell egy külsővárral, ahol a gazdasági helyiségek, valamint a védők szálláshelye volt. Erre csakis a palotától északra szoríthattak helyet,

ám itt olyan vastag a feltöltés, hogy terepi jelenségeket alig figyelhettünk meg; a rekesztőfal északi oldalából kiinduló falcsont és a folytatásaként azonosítható földsánc mindenesetre erre enged következtetni.

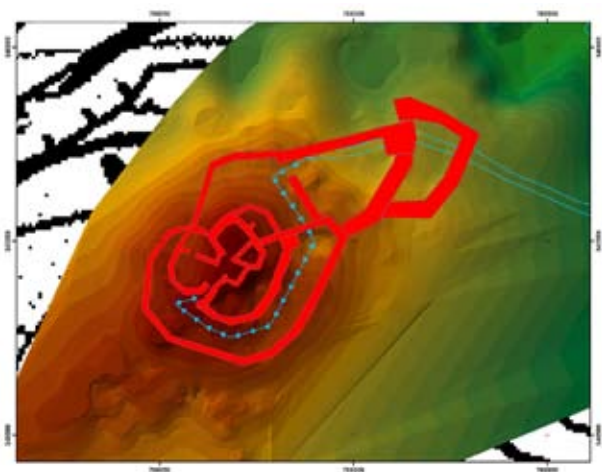
A történeti forrásokból és a fegyverleletekből tudjuk, hogy a 15. század közepén megnőtt a vár stratégiai szerepe, többször cserélt gazdát. Ennek természetes oka a husziták közelsége és a polgárháborús időszak volt. A harci cselekmények miatt feltehetőleg további erősítésekkel láthatták el a várat. Ilyen hozzátoldott erősítés felszíni nyomait vélhetjük az északkeleti oldalon. Ezen periódus felszíni nyomát feltételezhetjük az északkeleti hosszanti földsáncban. Északi végében egy négyszög alakú építmény markáns nyomát tapasztaltuk. Elhelyezkedése alapján kapuvédő funkciót látott el.

A vár legkevésbé értelmezhető felszíni elemei a periferiáján találhatóak. Mégis valószínűsíthető az utólagos építésük. A kapuvédő épület elé egy, a vár többi eleméhez képest nagyméretű erősítést emeltek. Szabálytalan ötszög alaprajzú elővédmű falait véljük a markánsan jelentkező földsánc alapján, amely formájából adódóan már alkalmas lehetett a tűzfegyverek elleni védelemre. Ezért datálhatjuk már a 16. századra.

Itt kell megjegyezni a várba vezető út terepi elemeit is. A középkori ún. mélyutakról már a nevük elárulja a felszíni megnyilvánulásukat. A mai felszínbe keréknyom szélességű lapos teknőként mélyednek. A Csorbakőre felfutó egykori út nyomát szinte teljesen végig azonosíthattuk a felszínen. A korabeli út kelet felől közelítette meg a várat. Ezért is indokolt a vár keletről történő erősítése. A felszíni nyomokat a belsővárig követhetjük. Innen a meglévő falak segítségével már rekonstruált falszorosban érhetette el a palotát.

A terepjelenségek valószínűsíthetősége azonban nyilván egy elvi rekonstrukciós lehetőség, annak bizonyítása és pontosítása csakis régészeti feltárásokkal történhet majd meg a jövőben.

A középkori várak szerepének vizsgálatakor nem elhanyagolható tényező, hogy mit láttak a várból és honnan láthatták a várat. Ennek vizsgálatára készítettük el a megye

digitális domborzatmodellje segítségével Csorba-kő láthatósági modelljét, amely rávilágít a vár szerepére is. Mivel a vár nem látható a környező falvak egyikéből sem ezért a 14. századi kisvár egyrészt értékóvó szerepet kellett, hogy betöltsön, másrészt a Szendrő–Pelsőc út feletti nyeregben egyfajta úttellenőrzést is betölthetett.

A 15. században Perényi Imre főúri rezidenciáját szintén nem láthatták a környező falvakból, így nem is tűnik igazi rezidenciának. Talán inkább egy elit nyaralója volt Perényi Imrének, aki, ha ritkán elszakadt a budai udvartól, vagy a külföldi diplomáciai utaktól, akkor nyaralni jött ide. Halála után vélhetőleg ezért is esett vissza a vár szerepe. Bár fontos út mellett volt, de nehezen erődíthető, kicsi, településtől távol feküdt így az újfajta főúri igényeknek már nem felelt meg.

Diósgyőri vár (*Miskolc–Diósgyőr*)

A Diósgyőri vár területén és környezetében a Széchenyi Terv jóvoltából kerülhetett sor 2002 májusában újabb régészeti feltárássra, majd 2002-től 2005-ig kisebb-nagyobb kutatásokat végzett Lovász Emese, a Herman Ottó Múzeum régésze. A négy saroktornyos felsővár már elárulta titkait az 1960-as években végzett ásatások során. Több mint 30 év múltán a szükségszerűvé vált

állagmegóvási munkálatok mellett felmerült egy esetleges rekonstrukció, a palotaszárnyak és a lovagterem helyreállításának lehetősége. A saroktornyok belső oldalain ma is kirajzolódnak a palotaszárnyak keresztmetszetei, a korabeli Európában legnagyobbnak számító lovagterem boltozatának teljes ismerete alapján pedig talán lehetőség nyílik az eredeti struktúra visszaállítására. Az eddigi feltárások során azonban a vár faragott köveinek csak kis töredéke került elő. Ezeket nagy valószínűséggel másodlagos helyekre beépítették be, elhurcolták, vagy a vizesárokba zuhanva ma is feltárásra várnak. Ez a tény/kérdés, valamint a vár környékét érintő beruházások (díszburkolat, sétány, parkoló kialakítása) tették szükségessé a Nagy Lajos-kori vár kiépítésének elméleti kidolgozása mellett a régészeti munkálatok megindítását is.

A várat körülvevő 25 méter széles vizesárkot csak részben sikerült korábban megkutatni, és az árok ellenfala is csak a nyugati oldalon került helyreállításra. Az egykori Huszárvárról csak feltételezések születtek, hiszen a kis szakaszokon előkerült falmaradványok nem szolgáltatottak elég adatot az alaprajznak még a felvázolásához sem.

A nagy erővel meginduló ásátás során a legnagyobb siker a vizesárokban folytatott munkát koronázta, illetve innen került elő a legtöbb leletanyag. A várárok iszapja azonban olyan „kincseket” is megőrzött, mint az északi oldalon, Anjou-kori leletanyaggal keletkezett rétegből előkerült bőrcipő maradványa, vagy a déli oldal hihetetlen gazdagságú késő reneszánsz kerámiaanyaga. Előkerültek olyan mérműves töredékek is, melyek alapján újra lehet kezdeni a 14. századi kályhacsempék kiszerkesztését.

A kőfaragványok tekintetében a Dérnyé-ház falkutatása érdekes eredményeket hozott: igazolódott a feltételezés, mely szerint a jó minőségű, sőt figurális díszítésű köveket újra hasznosították, illetve beépítették – sajnos minden bizonnyal a vártól messzebbre is elhurcolva.

Árpád-kori település nyomaira bukkantak az északi oldalon, a vizesárok ellenfalán kívül, a feltételezett Huszárvár falainak kutatása során, és a Vár utcai egykori óvoda kertjében, a korabeli vársíkon. Mindezen adatok igen fontosak lehetnek a vár építési periódusainak tekin-

terében, hiszen a történelmi Diósgyőr nemcsak a várat jelenti, hanem az egykori középkori falut is, melyre eddig szinte semmilyen régészeti lelet nem utalt.

Sor kerülhetett a környező házak udvarain a vár területét egykoron övező külső kerítésfal feltárására is, melynek egy szakasza a várkörnyék rekonstrukciója során bemutatásra is kerülhet.

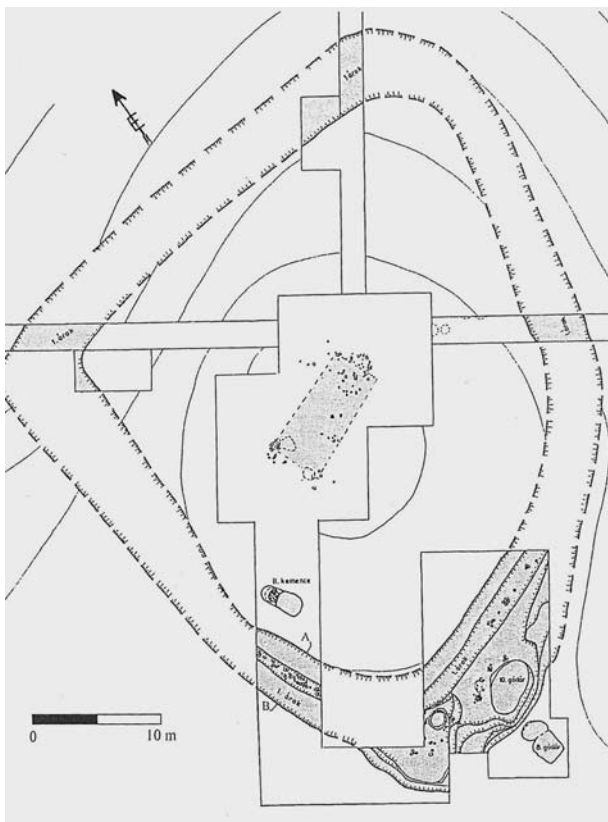
A Diósgyőri Várfürdőben végzett feltárások során megkutatták az egykori fürdőépület alapjait is, melynek faragott kváderkövei a várból már ismerősek voltak.

Felsőzsolca-Vár-domb (*Felsőzsolca*)

Felsőzsolca északi határában, a Kis-Sajó által három oldalról körülvelt alacsony dombon 1992–1995 között Wolf Mária, 1997–2001-ig pedig a Magyar Nemzeti Múzeum régésze, Simonyi Erika végzett feltárásokat.⁶ Ennek során feltártak egy késő bronzkori urnás temetőt, két császárkori házat, egy Árpád-kori települést és egy késő Árpád-kori kisvárat. A leletek alapján a 13. század második felében épült fel a kisvár, amelynek árka a 19. századi források alapján is még jól látszott.

A mocsaras környezetből kiemelkedő dombon szabálytalan négyszög alaprajzú, V-keresztmetszetű árkot ástak, és a kitermelt földdel a belső dombot mesterségesen megmagasították. Az árok belső oldalán kőalapokon álló fapalánk védte a várbelső. Sajnos a területen folyó mezőgazdasági művelés a domb felszínét erősen bolygatta, így csak a rendszertelenül elhelyezkedő kövekből következtethetünk egy várbelsőben elhelyezkedő központi téglalap alakú épületre, amely a nagy mennyiségű hamu, és faszén és vasszögek alapján egy boronaszervezetes épület lehetett. Az árok nyugati külső sarkán egy leégett faépítményre bukkantak, amely esetleg a bejáratot őrző épület, vagy az árkon átívelő híd része lehetett. Az árkon kívül több olyan objektum is előkerült, amelyet a kisvárhoz köthetünk, ezek mind gazdasági elemek: kemence, gödör, kút.

Az előkerült leletanyag (13. század végi, 14–15. századi kerámiák, vas sarkantyúcsillag, vaskések, szénahúzó

horog) alapján a zsolcai motte-típusú kisvárat a 13. század közepétől a 15. század második feléig használhatták.

Ónodi vár (Ónod)

Révész László 1985 és 1991 között végzett feltárásokat az ónodi várban. Az ekkor előkerült kora újkori kerámiaanyagot Tomka Gábor dolgozta fel régészeti szakdolgozatában 1996-ban, majd az 1991-től szünetelő ásatásokat 2003 nyarán, mint a Magyar Nemzeti Múzeum régésze indította el újra. A vár helyreállítását megelőző feltárások 2003-ban, 2004-ben és 2005-ben is folyamatosan haladtak előre.

2003-ban a kutatásokat a nyugati és az északi fal mentén, a kapunál, valamint a palotaépület északi részén

végezték.⁷ A falak feltárása során több építési periódus volt elkülöníthető. A kora újkorban megmagasított falakat 19. századi ráépítések is fedik. További ásatásokat végeztek a kapu környezetében, ahol egy kapufolyosót azonosítottak. Tovább kutatták a belső palotaépületet, ahol egy árnyékszék akna került elő, téglából kirakott lejtős alját vasrács zárta el. A kitisztított helyiségeket az ásatások során előkészítették a későbbi konzerválásra.

2004-ben befejezték a kapu feltárását, majd a kapufolyosó keleti felét vizsgálták.⁸ A várudvar feltöltésében megfogták a kora újkori járósínt, ami a 16. század elejétől a 17. század végéig alig változott. Alatta vékony késő középkori rétegek voltak. Feltárták a kapufolyosótól nyugatra lévő palotaépület egyik helyiségét is.

2005-ben két hónapon keresztül folytatták a vár helyreállítását megelőző kutatásokat, a belsővár délkeleti sarokhelyiségében, az udvar 16–17. századi rétegeiben és az északi pincében. Ez utóbbit a betöltése alapján, a 16–17. századot követően, a 19. században is újra használatba vették. A feltárás során a 15–17. századi kerámia és kályhacsempék, vaseszközök és fegyveralkatrészek mellett pénzérmék és csekély 16. századi eredetű textilmaradvány is előkerült.

Szendrő-Felsővár (Szendrő)

Tomka Gábor, a Magyar Nemzeti Múzeum régésze 1997 és 2001 között folytatott kutatásokat a szendrői

Vár-hegyen, a Felsővárban.⁹ 1997-ben egy bolygatás miatt indult leletmentés az egykori főkapunál, valamint a DK-i bástya területén, ahol erdőtűz utáni rendezéskor falak bukkantak elő. A bástya feltárása 1999-ig folyt, megállapítva, hogy az ó-olasz rendszerű 16. század végi erősítést a 17. század utolsó harmadában átépítették. A vár keleti udvarán nyitott szelvényekben 17. század közepé előtti épületek nyomát sikerült megtalálni, amelyet a 17. század közepén átalakítottak, kőalapozású faépületeket emeltek a helyükön. A területen több elásott ép fazék is előkerült. A házak elplanírozott omladéka sok kályhacsempét rejtett. Kiemelkedő gazdagságú, 16–17. század fordulójáról és a 17. századból származó leletanyagot tartalmaztak a várudvaron feltárt szemétdögörok: hollandi és török típusú cseréppipák, szerszámtöredékek.

Kutatóárokokkal vizsgálták meg a belsővárat, ahol kiderült, hogy az itt lévő domb mesterséges feltöltés, azt sokszögű falazat vette körbe. A korabeli ábrázolásokon is sokszögű toronyként mutatták be a tisztek lakóhelyeként és lőportárként azonosítható, előbb sátoztetős, majd barokkos hagymakupolás tornyot, melyhez egy bejárat építmény is csatlakozott nyugatról, ennek alapfalát azonban az ásatás tanulsága szerint nagyrészt kisedték. 2001-ben újabb bolygatás miatt kellett leletmentést végezni a DK-i és a D-i bástya közötti kortinánál és a D-i bástya területén. A bástya falát a vár pusztulása után mélyen kisedték. Itt is gazdag 17. századi szemétreteget tártak fel, pecsénnyomóval, gyűrűvel, üveg pohár töredékével.

A várról összegyűjtött metszetanyag alapján rekonstruálható lett a vár eredeti formája: ötbástyás, a terepalakulatokhoz igazodó, de viszonylag szabályos ötszögletű jellegzetes kora újkori erődítés. A leletek alapján rövid életű volt, a 16. század végén épült fel és 1707 tavaszán Rákóczi parancsára felrobbantották a stratégiai jelentőségét elvesztő várat.

Egy 1608-as várvizsgálati jelentés három várat is említ Szendrő városában: a Bódva mocsaraiba épített alkalmatlan földvár vagy német vár a város nyugati részén állt; a mai város központi terén volt a Bebek-vár, amely önmagában védhetetlen volt és a város feletti Felsővár.¹⁰

ABAÚJ-TORNA VÁRMEGYE

Három várban indultak feltárások az abaúji részen, ezek közül Boldogkő vára már nagyrészt feltárt volt. Itt az eddig kutatatlan Alsóvárat tisztázták. Regéc egy új kutatási terület a megyében, ahol régészeti táborot kialakítva diákok segítségével tárták fel a vár északi részét. Füzerén 2004-re tisztázódott a Felsővár, de újdonságnak számít a most kezdett elővár ásatása. Regécen és Füzerén az állagmegóvó és rekonstrukciós munkálatok is jelentősen előrehaladtak.

Boldogkő-Alsóvár (*Boldogkövára*)

A várban 1963-ban K. Végh Katalin végzett feltárási munkákat, amit 1966-ban publikált.¹¹ Újabb kutatás csak 2001-ben kezdődhetett Koppány András, az Állami Műemlék-helyreállítási és Restaurálási Központ régészének vezetésével. A kutatás ez évben azonban mindössze a 60-as évek óta betemetődött tárolóvermek kitisztítására és a várudvaron felgyülemlt bemosódások eltávolítására terjedt ki. Bár falkutatást is terveztek, de erre csak a megközelíthető és belátható részeken volt lehetőség, amely kiegészíti a korábban már ismert eredményeket: a vár koronaszintjein és nyílásain jelentős 19. századi romantikus

átépítés tapasztalható, újkori tulajdonosa, a Péchy család a várat erősen romantizálta.¹²

2002 őszén és 2003 nyarán az Alsóvár területén végeztek munkálatokat, a kapufeljárótól északra, Koppány András és Éder Katalin vezetésével.¹³ A két ásatási idény alapján és az 1682. évi várleltár segítségével több helyen részletesen, néhol pedig csak nagy vonalakban megrajzolhatóvá vált az Alsóvár épületeinek elhelyezkedése, valamint a kapu és a palánkfal vonala.

A háromszögű bástya keleti fala alól, a meredek sziklafaltól indul ki, majd a várat északról és nyugatról övezi egy palánkfal, amely a délen kiugró sziklaszirt harmadánál ismét a meredek sziklafalba csatlakozik. A vár nyugati oldala és a palánk között a lejtős felszínt lefaragták és közel vízszintes járószintet alakítottak ki. A palánkfalhoz kapcsolódva, az Alsóvárban több épület nyomát is sikerült megtalálni. A feltáráson előkerült leletanyag nagyrészt kora újkori eredetű kerámiaanyag, emellett jelentős a kályhacsempék száma is.

2003-ban az ásatásokkal párhuzamosan további falkutatásokat végeztek a Felsővár alsó teraszának déli végén.

Füzéri vár (*Füzér*)

Az 1977-től 1998-ig kisebb-nagyobb megszakításokkal folyó régészeti feltárásokról több összefoglalás is született.¹⁴ Az 1998-tól Simon Zoltán vezette hosszabb-

rövidebb feltárások 2004-re nagyjából befejezték a Felsővár régészeti feltárását.¹⁵ Szinte mindenhol elérték a 17. század végi járósíntet és több helyen kutatóárkokat is húztak. Tisztázódott a Felsővár alaprajza és a falak kronológiája is. 2005-ben feltárták a vár két víznyerőhelyét, a két kutat, mindkettő ciszternaként gyűjtötte a vizet.

A Felsővár befejezése mellett ugyanakkor megkezdődött a hegyoldalban a Párkány nevű elővár feltárása. A korábban rossz helyre lokalizált elővárat végül is a vár ÉK-i oldalán azonosították, ahol kutatóárkokkal 2003 óta folyik régészeti kutatás. Bár a 17. századi források alapján úgy vélték, hogy a Párkányt csak fa palánk övezte, a feltárásokon kiderült, hogy vastag, habarcsba rakott kőfal övezi. Az elővár egy bronzkori telepen a 16. század

harmincas éveiben épült. Simon Zoltán véleménye szerint ennek kiépítését egy korábbi esemény tette szükségessé: ugyanis a Szapolyai hívek felégették a vár alatti istállókat (az istállók helyét a Párkány helyére teszi). Ezen erősítést pedig egyidősnek tartja a Felsővár kapubástyájának építésével.

A vár leletanyagának döntő többségét a 16–17. századi használati kerámiák jelentik. A luxustárgyak, díszkerámiák ritkák, ezt magyarázza, hogy a vár birtokosai csak néha látogattak ide. Jelentős a 15. század végétől a 17. század közepéig terjedő változatos kályhacsempék száma. Érdekes módon a fémleletek száma csekély, ezek szegek, csizmavasalások, kések, szakállas puska csőtöredéke. Emellett viszont majd száz darab számszeríj nyílhegy került elő, egyik helyről puskagolyókkal együtt, mely bizonyítja, hogy a számszeríjakat még a 17. században is használták.

A feltárások mellett jelentős helyreállítások is folytak a várban, a kápolna és a kaputorony mellett a déli palotaszárny elemeit is elkezdtek konzerválni és helyreállítani.

Regéci vár (*Mogyoróska, Regéc*)

A régészeti kutatás 1999-ben Simon Zoltán, az Állami Műemlék-helyreállítási és Restaurálási Központ régészének vezetésével¹⁶ azokon a helyeken indult meg – helyi kezdeményezésre –, melyeken a fő turistavonalak húzódnak, és különösen veszélyes, így mindenképpen helyreállítandó szakaszokat érintenek. A feltárások a következő években is tovább folytatódtak, ahol elsősorban miskolci középiskolások és egyetemisták dolgoztak.

Az ásatást a vár északi felén kezdték, az Öregtorony területén. Kiderült, hogy a téglány alaprajzú kétosztatú tornyot a 16. század harmincas éveiben alaposan átépítették. A torony mai formájában nem régebbi a 16. századnál, legfeljebb alapfalaiban őriz korábbi elemeket. A torony északkeleti oldalához a 16. század első harmadában egy kör alaprajzú, háromágú lőrészekkel ellátott, háromszintes védőművet toldottak, mely szintén feltárássra került. Kutatták a toronyhoz dél felől csatlakozó

– a toronyhoz képest utólagos, jobbra pinceszinten fennmaradt – épületek nagy részét is. Hasonlóképpen csaknem teljesen feltárult a vár északnyugati részét elfoglaló, kazamatával erősített bástya is. A feltárás során az igen gazdag kályhacsempeanyag mellett döntően 16–17. századi kerámia – köztük számos luxustárgy, valamint ásatásokon ritkaságszámba menő lelet – került napvilágra. Kiemelkedő fontosságú, hogy tömegesen bukkantak elő olyan török eredetű falicsempe-töredékek – bokályok –, melyek pontos megfelelőit a sárospataki Vörös-torony „Bokályos ház”-ából ismerjük. A leletanyag jól összevetethető a nyolc, eddig ismertté vált 17. századi várleltárral.

2000-ben és 2001-ben folytatva a kutatásokat a Felsővár udvarának északnyugati részén részben másodlagos reneszánsz nyíláskeret-elemekből összeállított, a nyugati épületszárny északi egységéhez vezető rámpát tártak fel.¹⁷ Az udvar délkeleti sarkában egy sziklalépcsőt találtak, mely egy, a Felsővár szintjétől jóval mélyebben talált, részben falazott oldalú ciszternához vezet. A sziklalépcső környezetében, a keleti épületszárny déli helyiségében, valamint az északi torony délkeleti sarkánál egy, a Felsővár utolsó alaprajzi elrendezésétől független, ívesen délnyugati irányba tartó várfalat határozták meg. A várfal a torony alsó, a 16. századi átépítés által nem érintett szakaszával kötésben áll, s a terület relatíve legkorábbi falazatát alkotja. A falhoz csatlakozó kutatóárok

leletanyaga megengedi annak feltevését, hogy ez a várfal a toronnyal együtt a 14. század elején épült. A várfal a toronytól délre eső területet, tehát a jelenlegi Felsővárát nagyjából D alakban övezhette. Hogy ez a relatíve legkorábbi épületrész azonos-e az első regéci várral, az csak a déli sziklacsúcs vizsgálata után dönthető majd el.

A keleti külső várfal vizsgálata során megállapítható volt, hogy a várfal legalább négy építési periódusban keletkezett. Ezzel egybevágunk az írott források adatai is, melyek tanúsága szerint még a 17. század végén is problémák voltak a keleti várfal északi szakaszával. A problémák ostromokból eredtek, de alighanem eredendő statikai gondok is lehettek itt.

2001-ben befejezték az északnyugati bástya feltárását. Itt teljesen kitisztították a bástya szűk, boltozott kazamatafolyosóját, illetve az annak ajtajához vezető lejáratot, valamint letisztították az északi fal tetején megmaradt gyilokjáró járószintjét is.

A 2002-es ásatási idény során a „Felsővárban” és a keleti palotaszárny északi részén nagy mennyiségű omladékot sikerült eltávolítani a keleti várfal külső oldala mellől. A várfal külső síkja csaknem végig le volt omolva, de a fal iránya jól megállapítható volt. Az omladék hasán a palotaszárny külső fala mellett igen nagy mennyiségű falicsempé, „bokály” kerültek elő, melynek alapján valószínűsíthető a díszes terem egykori helye.¹⁸

2003-ban a kutatások helyszíneit már a műemléki helyreállítás igényei szabták meg. A keleti várfal megtervezéséhez ezért megkutatták a fal pontos nyomvonalát és síkját. Ezzel együtt sikerült teljesen kitisztítani a „Középső vár” keleti szárnyának két földszinti terét, mely közül az egyik egykor a sáfár szobája volt, a másik pedig annak pitvara. Ezek feltárása a 2004. évi ásatási idényben tovább folytatódott. 2003 nyarán jelentős helyreállítási munkálatokat is folytattak, az északi bástya egészét átfogó helyreállítás során kijavításra kerülnek az építmény kiszakadozott falrészei, visszaépültek a boltívek. A bástya északi sarka teljes egészében visszaépült, ahol kialakították a vár bejáratát. Nagyon jó állapotban megmaradt a bástyában található kazamata is, amely a bejárat részét képezi.

2005-ben a feltárások sajnos anyagi hiányok miatt szüneteltek. Az eddig feltártak alapján, valamint a leletanyag alapján kijelenthetjük azonban, hogy Regéc kulcsfontosságú lesz a régió középkori és kora újkori anyagi kultúrájának megismerésében.

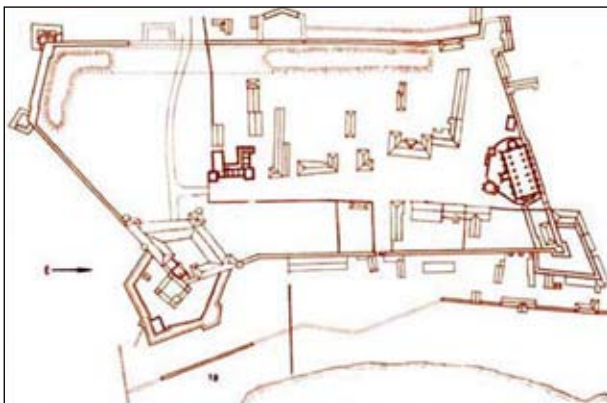
ZEMPLÉN VÁRMEGYE

Zemplénben két helységben folytak munkálatok: Sárospatakon a várban és a városban ásatásokat, falkutatást és konzerválást, míg Komlósán, új kutatási helyszínen szondázó jellegű feltárásokat végeztek.

Sárospataki vár (*Sárospatak*)

1995-re befejeződött a lakótorony (Vörös-torony) helyreállítása, megtörtént a reneszánsz faragványok másolatokra való kicserélése, a leomlott délkeleti sarok építészeti rendezése és a Bokályos-ház rekonstrukciója. 1995-96-ban került sor a Konyhabástya régészeti kutatására, az ezt követő műemléki helyreállítás után pedig megvalósult a konyhát bemutató állandó kiállítás. Ez után következett a kutatás és műemléki helyreállítás utolsó nagy szakasza, mely a palotaszárny rekonstrukcióját foglalta magába. A kutatások új eredményeket tártak fel a még nem kutatott terem sor építéstörténetére vonatkozóan, részben sor került az eredeti nyílás- és térrendszerek megismerésére. 1997 és 2001 között folyt a nyugati terem sor régészeti kutatása, falkutatása, amelyet a sárospataki Rákóczi Múzeum régészei, Dankó Katalin és Feld István végeztek. Ugyanekkor az északi kastélyszárnyban is sor került a 17. századi udvari homlokzat nyílásrendszerének feltárására.

A keleti szárnyon nagy munkát jelentett az ún. Lorántffy-lodza restaurálása, melynek kőszobrász, restaurátori munkáját Osgyáni Vilmos végezte. A lodza I. Rákóczi György és Lorántffy Zsuzsanna építkezéseinek szép emléke, mely feljáratot biztosított a Vörös-toronyba,

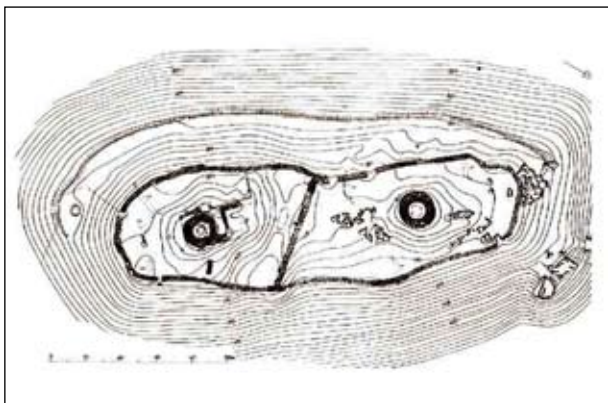
és egyben összekapcsolta a palota termeivel. A nyilazói riolituffából készült késő reneszánsz díszítések pusztulása olyan mértékű volt, hogy sürgős beavatkozást, restaurálást igényelt. Három reneszánsz ablak, a dupla íves ablak és erkély elemeinek kőcseréje készült el.

A múlt rétegeit megőrző épületegyüttes állapota országos figyelem központjába került az utóbbi évtizedben. Ez egyrészt annak köszönhető, hogy műemléki helyreállítása nem állt meg a Vörös-torony munkálatait, restaurálását követően, hanem továbbhaladt, sőt új eredményeket is fel tudott mutatni. A műemléki helyreállítás utolsó nagy szakasza 2003-ban zárult le, ám a közeljövőben tovább folytatódnak a munkálatok, 2006-ban a délnyugati sarokbástya és a déli kazamatás vár(os)fal kutatásával, helyreállításával, valamint a történeti kertek revitalizációjával, melynek előzményeként újabb régészeti kutatásokra nyílik alkalom.

Solymos vára (*Komlóska*)

Solymos várát a Zempléni-hegység déli részén, Erdőhorváti és Komlóska között, egy 426 m magas bazaltos sziklatömbök alkotta kiemelkedés platójára építette hatalmi szimbólumként és mentsvárként a Tolcsva nemzetség.

A 2001–2004 között Feld István és Gál Viktor vezetésével végzett,¹⁹ alapvetően szondázó jellegű régészeti

feltárás során előkerült leletanyag alapján, építése beilleszthető a 13. század második feléhez köthető magánvár-építkezések sorába.

A szabálytalan alakú vár érdekessége, hogy nagyjából közepén egy természetes eredetű árok és egy fal osztja ketté. Pontosan nem azonosítható, hogy ezt a falat védelmi célból, vagy esetleg a nemzetség két ágra bomlása miatt emelhették. Utóbbi feltevést látszik erősíteni, hogy mindkét várrész területén egy-egy hasonló kerek torony maradványai kerültek elő.

A régészeti kutatás során 11 kutatóárkot húztak, első sorban a déli „várfél” tisztázására. A déli kerek torony kutatása közben egy ehhez észak felől kapcsolódó keskeny épület roncsoltan megmaradt falát tárták fel. Ez az épület összeköttetésben áll a toronytól észak felé elhelyezkedő négyszögletes térrel. A toronytól nyugatra egy eddig 13 lépcsőfok „hosszúságban” kibontott lépcső került felszínre, mely egy kb. 2x2 m alapterületű lépcsőháznak nevezett térbe vezet fel. Innen feltételezhetően egy faszerkezetű lépcső vezethetett tovább a toronyhoz kapcsolódó keskeny helyiségbe. Hasonló épületek maradványai az északi torony előtt található kisebb teraszon nem kerültek elő.

A kitisztított délkeleti részen található a 106 cm széles várkapu. A kétrészes vár belső közlekedési rendszere azonban még eddig nem tisztázott. A feltárásokon előkerült leletanyag jellemzően 13–14. századi kerámiaanyag, az alsóbb rétegekből azonban őskori kerámiatöredékek

is előkerültek, amelyek egy korábbi, őskori erődítésre(?) utalhatnak.

GÖMÖR VÁRMEGYE

Borsod-Abaúj-Zemplén megye nevéből méltánytalanul kihagyott, legkisebb megyerészletünkben, Gömörben, a keleméri kisvárbán folyt 2000 óta több évadnyi régészeti kutatás.

Kelemér-Mohosvár (*Kelemér*)

A Gömör megyei Kelemér községtől D-re, kb. 2 km-re található a természetvédelem alatt álló Nagy- és Kis-Mohos tó. A Kis-Mohos fölötti dombon emelkedik a Mohosvár nevű sáncvár, ahol Pusztai Tamás végzett kutatásokat 2000-ben, 2002-ben és 2003-ban.²⁰

A vár területének első, régészeti célú szintvonalas felmérése Sándorfi Györgytől származik 1992-ből,²¹ a vár és tágabb környezetének újabb, részletesebb, mikroszintvonalas felmérése pedig az Aggteleki Nemzeti Park megrendelésére készült 2000-ben. E két felmérés jelentette a keleméri régészeti feltárás geodéziai alapját.

A vár környezetének (Kelemér-Mohosok) természettudományos vizsgálatait Sümegi Pál vezetésével a Debreceni Egyetem kutatócsoportja végezte el. E kutatások történeti értékelése számos régészeti szempontú információt tartalmaz. Sümegi Pál a Mohosok rétegtani vizsgálata alapján a Mohosvár környezetében a történeti időkben olyan emberi hatások nyomait mutatta ki, melyek alapján a Mohosváron többek közt egy erődített neolit települést, valamint egy jelentős kelta erődítést valószínűsített.

A régészeti kutatást megelőző újabb, mikroszintvonalas felmérés során a vár belső részén található rablógödrök miatt a belső felépítésre vonatkozóan nem lehetett újabb, értékelhető információkhoz jutni. A vár sáncain túl elhelyezkedő terasz nyugati és északi részén olyan mikrodomborzati jelenségeket dokumentáltak,

melyek esetlegesen a teraszon található külső építmények meglétére utalhattak. A vár dombjának keleti tövében, a Kis- és Nagy Mohos tavak közötti területen a szintvonalas felmérés és a hozzá kapcsolódó régészeti terepbejárás során olyan mesterséges mélyedéseket találtak, melyek szintén a várhoz kapcsolhatóak.

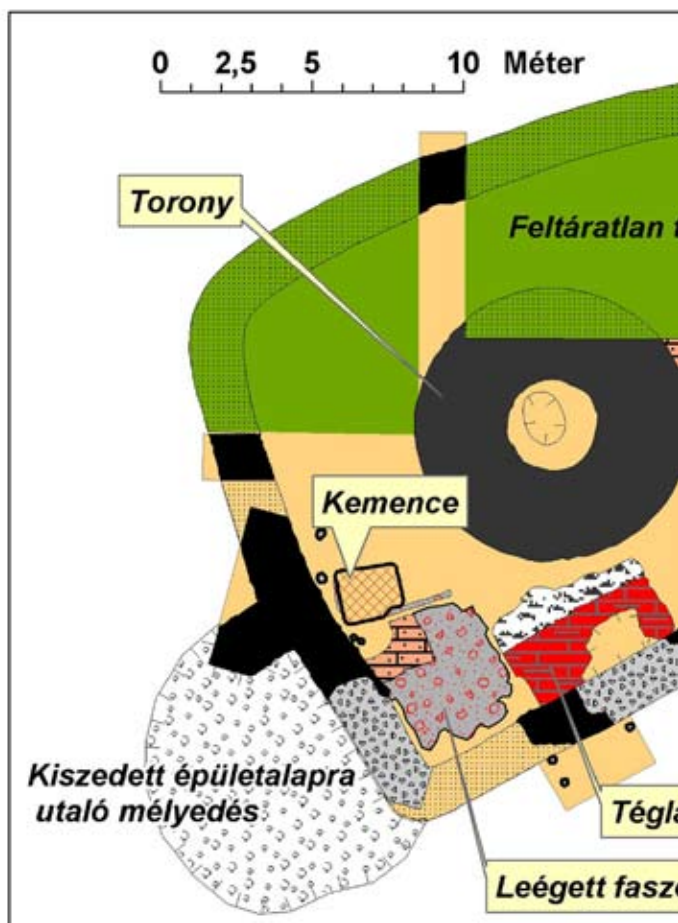
Feltárásokat, mivel a vár területe természetvédelmi oltalom alatt áll, csak a területet fedő sűrű erdő fái közötti keskeny sávokban folytattak.

A várbelsőnek mintegy 2/5 részét sikerült eddig feltárni.²² Az eddig nem kutatott részek a vár ÉNy-i felében találhatóak. A sánccal és árokkal körbevett területet a vár építése előtt letarolták. A várbelső területére az árokból nem került föld. Azt mid az árok külső oldalához kapcsolódó sáncba építették be. A várbelső oldalait szabálytalan, lekerekített sarkú téglalap alaprajzú kőfal kerítette.

A fallal körülvett terület legnagyobb méretei: 20x15 méter, melynek közepén egy kerek alaprajzú torony állt. Ennek átmérője 9 méter, falvastagsága 3 méter. A belső járószintjét a későbbi bolygatások elpusztították. Az ÉNy-i részén az egykori falazat mintegy 2 méter magasságig megmaradt, falmagja öntött köves, külső oldala durván faragott kővel burkolt.

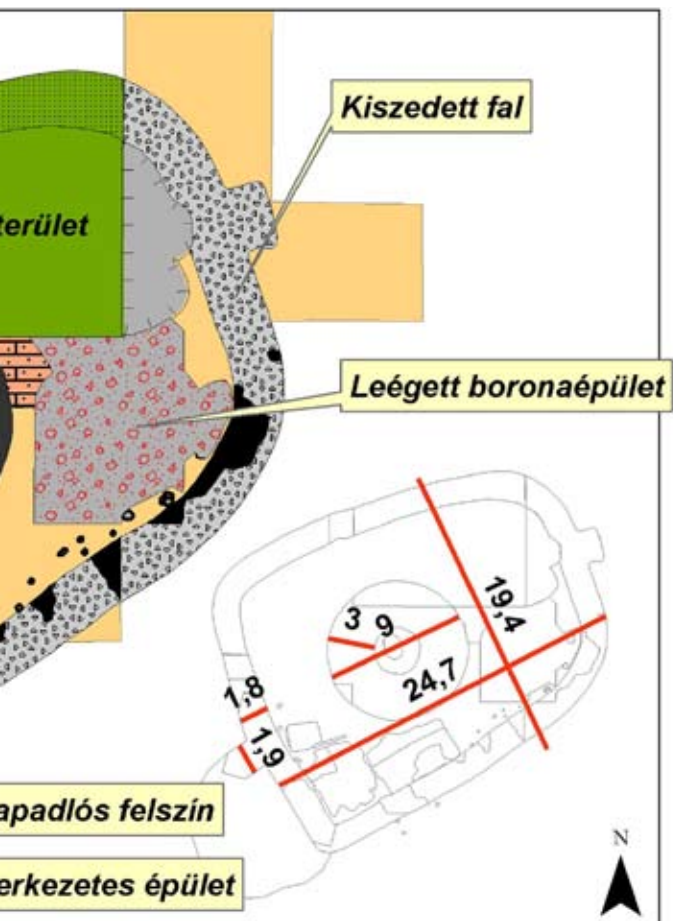
A várfal belső oldalához faszerkezetes épületek kapcsolódtak. Az eddigi kutatás három épület nyomait találta meg. A DK-i sarokban egy boronaszerkezetes ház szenült gerendáit és padlóját találták. Ezen a padlószinten több zsáknyi égett gabona került elő. Feltehetően a boronafal tapasztásához tartozott a padlót fedő gabona fölött elhelyezkedő vastag égett agyagos omladék, melyben jelenleg még meghatározatlan funkciójú, nagyméretű égett kvarckavicsok is voltak. A feltárt épületrész használatának idejét az épület padlóján előkerült, fehér színű, kézikoronon készült, bekarcolt csigavonal díszes kerámiatöredékek alapján a 13. században, valamint a padlót fedő égett omladéokban talált, 1282–1308 közé datálható bécsi denár alapján a 13. század végében, a 14. század elejében határozhatjuk meg.

A déli várfal belső oldalához egy téglával fedett járószintű, faszerkezetes fallal épült kisebb építmény kap-

csolódott. A DNy-i sarokban szintén egy téglalap alakú, faszerkezetes épület szenült maradványai voltak. E mellett az épület mellett, a vár nyugati oldala mentén egy agyagból épített kemence került felszínre. A kemence falába benyomódva a kemencét fedő épület boronaszerkezetének maradványai jól megfigyelhetők voltak. A vár pusztulását erős tűz okozta.

A vár nyugati oldalán nyitott, K–Ny irányú sáncátvágás során megállapítható volt, hogy az itt lévő platón korábban egy neolit település volt, de annak összes maradványait beépítették a középkori sáncba. A vár erősítését úgy alakították ki, hogy a sáncot az ároknak valamint

az előtte elhelyezkedő területnek az anyagából töltötték fel.

A sáncon kívül két szelvényt nyitottak abból a célból, hogy megvizsgálják, ezen a területen álltak-e épületek a vár használatának idején, vagy más időszakokban.

A nyugati platón nyitott É–D irányú szelvény területén felszíni építmény nyomai nem kerültek elő. Az északi platón nyitott, eredetileg É–D irányú szelvény területén szabálytalan formájú területen elhelyezkedő, sárba rakott kövekből álló építmény(?) omladéka bukkant fel.

A várdomb lábánál talált két mélyedés közül csak az egyik területén folytak kutatások. Az itt nyitott szelvé-

nyekben a vár építése során használt mészégető maradványai kerültek elő. A vékony erdei föld réteg alatt égett, olvadt salakdarabokkal kevert mészkő-, valamint vörösre égett agyagréteg volt. Ezen rétegekben előkerült leletanyag a 13. századra keltezhető.

A feltárás eredményeképp meghatározható volt, hogy a vár helyén a neolitikumban már létezett egy település. Nem kerültek elő olyan régészeti jelenségek, melyek e neolit település esetleges erősítésére utaltak. A Kis-Mohos rétegeinek természettudományos vizsgálata során nyert adatok történeti interpretációjának azokat a fejezeteit, melyek során e területen egy jelentős kelta, valamint 10–11. századi erősítésről beszélnek a kutatók, a régészeti feltárás eddigi eredményei nem támasztják alá.

A vár építését az itt talált leletanyag alapján a tatárjárás utáni időszakra tehetjük. A leletek szerint a várat folyamatosan lakták, de köztük nincsenek olyan tárgyak, amelyek a korabeli falvak leletanyagának színvonalától a várat elválasztanák. Ami a várat kiemeli környezetéből, az a falaknak és a tornyoknak, valamint a várat védő sáncnak és ároknak az igen jelentős energiákat igénylő kialakítása. Hogy a területet birtokló Gutkeled nemzetség 1338-as birtokosztásakor nem említették meg a várat, annak oka vélhetően az volt, hogy az a 14. század elején elpusztulhatott.

[Jegyzetek]

- 1 A történeti Borsod vármegyére vonatkozóan még 1992-ben elkészült az összefoglaló vártopográfia (Nováki Gyula–Sándorfi György, 1992.); Abaúj-Tornára vonatkozóan előbb 1997-ben (Sárközy Sebestyén–Nováki Gyula–Sándorfi György, 1997, 12–102.), majd pedig 2001-ben készült dolgozat (Sárközy Sebestyén–Nováki Gyula, 2001, 143–178.); Zemplénből 2004-ben született részmunka (Nováki Gyula–Sárközy Sebestyén, 2004, 199–230.); a gömöri részekre vonatkozó topográfia pedig 1999-ben jelent meg (Nováki Gyula–Sárközy Sebestyén, 1999, 329–348).
- 2 A 2004-es várkutatói konferenciára lásd: www.castrumbene.hu
- 3 HOM Régészeti Adattár 31., 32., 33., 33/a., 37/a., 202., 209. dobozok.
- 4 Szörényi Gábor András, 2005.
- 5 Szörényi Gábor András, 2004, 231–320.
- 6 Simonyi Erika, 2003, 109–133. Az alább bemutatott ásatási felszínrajzot lásd *uo.* 123.

- 7 HOM Régészeti Adattár, 218. doboz. A vár alaprajza: www.varak.hu.
- 8 HOM Régészeti Adattár, 222. doboz.
- 9 HOM Régészeti Adattár, 169, 205. doboz. Jankovich-Bésán Dénes (szerk.), 2001, 165. Marton Erzsébet–Kisfaludi Júlia (szerk.), 2002, 249., Kisfaludi Júlia (szerk.), 2003/a, 209. Kisfaludi Júlia (szerk.), 2003/b, 219. Az alább bemutatott ásatási felszínrajzot lásd még www.varak.hu.
- 10 Tomka Gábor, 2005, 51–64.
- 11 K. Végh Katalin, 1966, 109–170.
- 12 HOM Régészeti Adattár, 204. doboz. Vö. Kisfaludi Júlia (szerk.), 2003/b, 143.
- 13 HOM Régészeti Adattár, 211. doboz. Az alább bemutatott ásatási felszínrajzot l. Castrum Bene Hírlevél, 2004, 3., valamint www.varak.hu.
- 14 Feld István–Juan Cabello, 1980.; Simon Zoltán, 2000.
- 15 Simon Zoltán, 2005, 47–66. A bemutatott ásatási felszínrajzot lásd www.varak.hu.
- 16 HOM Régészeti Adattár, 203. doboz, vö. Kisfaludi Júlia (szerk.), 2003/a, 197. A bemutatott ásatási felszínrajzot lásd még www.varak.hu.
- 17 Kisfaludi Júlia (szerk.), 2003/b, 207–208.
- 18 HOM Régészeti Adattár, 208. doboz.
- 19 Feld István–Gál Viktor, 2004, 6–7.
- 20 Pusztai Tamás, 2002, 61–69.
- 21 HOM Régészeti Adattár. 2328–1993.
- 22 Pusztai Tamás 2005, 411–424.

IRODALOM

Feld István–Juan Cabello

1980 A füzéri vár. Borsodi kismonográfiák 11. Miskolc

Feld István–Gál Viktor

2004 Komlóska-Solymos vára. Castrum Bene Hírlevél

Jankovich-Bésán Dénes (szerk.)

2001 Régészeti kutatások Magyarországon 1998. [Archaeological Investigations in Hungary 1998.] Budapest

K. Végh Katalin

1966 Boldogkő várának feltárása. [The digging up of castle Boldogkő.] HOMÉ, VI.

Kisfaludi Júlia (szerk.)

2003a Régészeti kutatások Magyarországon 2000. [Archaeological Investigations in Hungary 2000.] Budapest

2003b Régészeti kutatások Magyarországon 2001. [Archaeological Investigations in Hungary 2001.] Budapest

Marton Erzsébet–Kisfaludi Júlia (szerk.)

2002 Régészeti kutatások Magyarországon 1999. [Archaeological Investigations in Hungary 1999.] Budapest

Nováki Gyula–Sándorfi György

- 1992 A történeti Borsod vármegye várai (az őskortól a kuruc korig). [Die Burgen des historischen Komitats Borsod (von der Urzeit bis zur Kurutzenzeit).] Budapest–Miskolc

Nováki Gyula–Sárközy Sebestyén

- 1999 Várak a magyarországi Gömörben. [Burgen im ungarischen Gömör.] HOMÉ, XXXVII.
2004 Várak a történeti Zemplén megyében I. [Castels in historical Zemplén county.] HOMÉ, XLIII.

Pusztai Tamás

- 2002 Kelemér-Mohosvár 2000. évi feltárásai. Freilegungen in Kelemér-Mohosvár im Jahre 2000. HOMÉ, XLI.
2005 The archeological investigation of Kelemér-Mohosok the middle ages. In: Gál Erika–Juhász Imola–Sümegei Pál (szerk.): Environmental Archaeology in North-Eastern Hungary, 411–424. Varia Archaeologica, XIX, Budapest

Sárközy Sebestyén–Nováki Gyula–Sándorfi György

- 1997 A történelmi Abaúj-Torna megye várai (az őskortól a kuruc korig) I. In: Történelmi közlemények Abaúj-Torna vármegye és Kassa múltjából. Forró, Új folyam, 1.

Sárközy Sebestyén–Nováki Gyula

- 2001 A történelmi Abaúj-Torna megye várai (az őskortól a kuruc korig) II. [Die Burgen des historischen Komitats Abaúj-Torna II. (von der Urzeit bis zur Kurutzenzeit).] HOMÉ, XL.

Simon Zoltán

- 2000 A füzéri vár a 16–17. században. Borsod-Abaúj-Zemplén megye régészeti emlékei I. Miskolc
2005 A füzéri vár az újabb kutatások tükrében. Castrum, 2005/1.

Simonyi Erika

- 2003 Előzetes jelentés a Felsőzsolca-Várdombi ásatásról (1992–2001). [Report on the excavations at Felsőzsolca-Várdomb (1992–2001)]. HOMÉ, XLII.

Szörényi Gábor András

- 2004 A szuhogy-csorbakői vár kutatása. [The researching of the Castle of Szuhogy-Csorbakő.] HOMÉ, XLIII.
2005 Cserépvár kutatásának kezdetei. Várak, kastélyok, templomok. 2005/6.

Tomka Gábor

- 2005 Szendrő: egy vándorló vár Felső-Magyarországon. Castrum, 2005/2.

RÖVIDÍTÉSEK

HOM – Herman Ottó Múzeum

HOMÉ – A Herman Ottó Múzeum Évkönyve